

تحلیل و سنجش ارتباط تنوع بخشی اقتصادی با تغییرات سطح تاب آوری نواحی روستایی. مطالعه موردی: شهرستان‌های مریوان و سروآباد استان کردستان

سعیدی محمدی^{*۱}

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
تاریخ دریافت: ۹۶/۸/۲۰؛ تاریخ پذیرش: ۹۶/۱۱/۲۹

چکیده

امروزه در عرصه برنامه‌ریزی روستایی به جای تمرکز بر روی آسیب‌پذیری روستایی، بر تاب‌آور نمودن آن‌ها به عنوان راهکاری پیشگیرانه و مقابله‌گرانه با بحران‌ها تاکید می‌گردد. در این راستا نیز یکی از اقدامات مؤثر با توجه به ضعف‌های اقتصادی و نقش آن در آسیب‌پذیری بالای نواحی روستایی، متنوع‌سازی اقتصاد روستاهاست تا بدین ترتیب عوامل و زمینه‌های آسیب‌زا حذف گردند. بدین منظور، در این پژوهش کاربردی، نقش تنوع‌بخشی به اقتصاد نواحی روستایی شهرستان‌های سروآباد و مریوان در استان کردستان بر روی بهبود سطح تاب‌آوری آنها مورد مطالعه قرار گرفته است. جمع‌آوری اطلاعات در بخش نظری، با منابع اسنادی و در بخش میدانی، پیمایشی؛ مبتنی بر توزیع پرسش‌نامه و مصاحبه با مردم محلی است. جامعه آماری این پژوهش، روستاهایی از دهستان‌های خاوومیرآباد و زریبار در شهرستان مریوان و دهستان‌های اورامان و دزلی در شهرستان سروآباد هستند که فعالیت‌های متنوع اقتصادی در روستاهای خود دارند. تعداد سرپرستان خانوار روستاهای نمونه که به روش قرعه‌کشی تعیین گردیدند ۳۳۵۸ خانوار بوده که با اعمال فرمول کوکران ۲۶۰ سرپرست خانوار به عنوان حجم نمونه تعیین و پرسشنامه‌ها به صورت تصادفی ساده در میان آنها توزیع گردید. تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده با استفاده از آمار استنباطی (خی‌دو، تی‌تک نمونه‌ای، ویلکاکسون و تحلیل مسیر) نشان داد که در مجموع، تنوع اقتصادی موجود در منطقه توانسته است در سطح معنی‌داری ۰.۰۰۱ و با میانگین برابر ۴۵/۳، موجب بهبود و ارتقای سطح تاب‌آوری روستاهای مورد مطالعه گردد. در این میان، بُعد تاب‌آوری اقتصادی با میانگین محاسبه‌شده برابر ۳/۴۴، بُعد اجتماعی با میانگین برابر ۳/۴۵ و بُعد تاب‌آوری محیطی - کالبدی با میانگین ۳/۴۲ بهبود یافته‌اند که بُعد تاب‌آوری اقتصادی با بار کلی ۴/۴۲ دارای بیشترین تاثیر در بهبود سطح تاب‌آوری روستاهای مورد مطالعه بوده است؛ همچنین، میانگین آسیب‌پذیری مردم محلی در برابر بحران‌های طبیعی و انسانی وارده بر معیشت‌شان از میانگین نامطلوب ۲/۷۴ دوره قبل به میانگین رضایت‌بخش ۳/۵۸ در دوره بعد از تنوع اقتصادی در منطقه کاهش یافته است.

واژه‌های کلیدی: تاب‌آوری، تنوع اقتصاد روستایی، روستاهای شهرستان‌های مریوان و سروآباد.

مقدمه

از دهه ۱۹۸۰ و به‌خصوص از دهه ۱۹۹۰ محققان علوم اجتماعی به نقد رویکرد علوم طبیعی در مدیریت بحران پرداختند و معتقد بودند که آسیب‌پذیری خصوصیت اجتماعی نیز دارد و به خسارت‌های جمعی و فیزیکی محدود نمی‌شود. از آن پس رفته‌رفته

تلاش‌هایی جهت تغییر در پارادایم غالب مدیریت بحران صورت گرفته به‌طوری‌که دیدگاه غالب از تمرکز صرف بر روی کاهش آسیب‌پذیری به افزایش تاب‌آوری در مقابل بحران‌ها تغییر پیدا کرده است. تاب‌آوری عامل اصلی تحقق‌دهنده پایداری نظام روستایی است. در این ارتباط، سازمان صلیب سرخ جهانی، انعطاف‌پذیری را به‌عنوان عنصر حیاتی تحقق‌دهنده

تنوع‌بخشیدن به اقتصاد روستاها در واقع حرکت در مسیر رویکرد توسعه انسانی است؛ چرا که به افزایش و آزادی قدرت انتخاب روستاییان و تاب‌آوری آنها ختم می‌گردد (Morse, 2013:24). دلیل اصلی این که وضعیت معیشتی روستاییان در سطح نازلی است، عدم توانایی آنها در دفاع و حفظ دارایی‌هایشان در برابر بحران‌ها است و این امر مستلزم تدارک و ایجاد منابع جدید امرار معاش است (Krug, 2013:6) به همین دلیل، برنامه‌های متنوع‌سازی اقتصادی زیادی در سطح روستاهای کشور طراحی و اجرا گردیدند. در این میان وضعیت منطقه مورد مطالعه یعنی نواحی روستایی شهرستان مریوان و سروآباد به عنوان یکی از بخش‌های مرزی و محروم کشور که به دلیل دورافتاده و در حاشیه بودن، روستاییان ساکن در آن دارای سطح نازل معیشت بوده و بازتاب آن را نیز می‌توان در مهاجرت‌های گسترده و تخلیه و کاهش جمعیت در سال‌های قبل دید، مسئولان و برنامه‌ریزان توسعه را مجاب نمود که در راستای تحول معیشت روستاییان اقداماتی را انجام دهند. در یکی از این اقدامات با توجه به پتانسیل عمده منطقه یعنی مرزی بودن به تأسیس و ایجاد بازارچه‌های مرزی پرداختند و در کنار این امر، پویاشدن منبع‌گذران دیگر معیشت، یعنی دامداری؛ با فراهم‌سازی زمینه‌های جمع‌آوری هر روزه شیر از سطح روستاها انجام می‌گیرد. ارگان‌های ذیربط نیز در متنوع‌سازی اقتصادی منطقه موثر بوده‌اند، به گونه‌ای که با آموزش‌ها به روستاییان جهت پرورش زنبورعسل، تشویق به باغداری با در اختیار قراردادن تسهیلات و فراهم‌آوردن زمینه‌های یکپارچه سازی اراضی و کشت محصولات کارگربر و سودآور به رونق مشاغل و تنوع‌بخشی به اقتصاد کشاورزی در منطقه کمک نموده‌اند. رونق مشاغل خانگی همچون قالببافی و تهیه صنایع دستی به‌منظور فروش به گردشگران هم یکی دیگر از راهکارهای متنوع‌سازی اقتصادی در سطح روستاهای منطقه است که هم اکنون نیز با استقبال زیاد زنان روستایی روبرو شده است، همچنین با تخصیص امکانات و رونق گردشگری

پایداری توسعه بین‌المللی معرفی می‌کند (Pain and Levine, 2013:3).

تاب‌آوری به دو دلیل هدف مهمی است، اول به دلیل غیرقابل پیش‌بینی بودن آسیب‌پذیری سیستم‌های اجتماعی و فنی و دوم این که مردم و سرمایه‌های معیشتی در جوامع تاب‌آور در برابر فشارها و شوک‌ها نسبت به مکان‌های فاقد سازگاری و تاب‌آوری در برابر ضربه‌های غیرعادی به یقین پایدارتر هستند (سلمانی و همکاران، ۱۳۹۵:۳).

مفهوم تاب‌آوری با رویکرد آینده‌نگری و با قبول تهدیدها، شوک‌ها و تغییرات مداومی که معیشت روستاییان با آن روبرو است، بر پویایی معیشت روستاییان و لزوم سازگاری مداوم آن با این تغییرات، متمرکز است (Marschke and Berkes, 2006:2). در این رویکرد، توانمندسازی روستاییان فقیر به منظور تقویت دارایی‌هایشان تا جایی ادامه می‌یابد که سطح زندگی آنها بالاتر از خط فقر و تا شرایط ایده‌آل قرار می‌گیرد (فیروزآبادی، ۱۳۹۱: ۱۰۶) چرا که تنها در این صورت است که روستاییان می‌توانند در برابر شوک‌ها و فشارهای داخلی و خارجی مقاومت کرده و انعطاف‌پذیر باشند (Morse, 2013:21) و در راستای تحقق این امر نیز، بر متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی روستاها بسیار تأکید می‌شود (Chandima, 2010:2; DFID, 2008:2). تنوع‌بخشیدن به معیشت روستاییان به عنوان فرآیندی تعریف شده است که خانوارهای روستایی، دارای گزینه‌های مختلفی از فعالیت‌های اقتصادی و درآمدی، جهت بهبود کیفیت زندگی هستند. متنوع‌بودن فعالیت‌های اقتصادی روستا با رفع موانع اصلی توسعه روستایی یعنی فقر، منجر به پایداری نظام روستایی می‌شود؛ چرا که انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری بیشتر روستاییان در مواجهه با روندهای ناگهانی و فشارهای اقتصادی، اجتماعی و طبیعی را به همراه دارد. به طور کلی تنوع‌بخشیدن به اقتصاد روستایی، زمینه‌ها و امکان‌های بیشتری را جهت تغییر شرایط ناپایدار و در حال زوال با شرایط پایدار و افزایش فرصت‌ها فراهم می‌آورد (Ellis, 1999:4).

بودن به بازدارندگی و مشارکت است و رویکردی چند رشته‌ای دارد. با گذشت نزدیک به چهار دهه از مطرح شدن این مفهوم، هنوز هم تعریف یکپارچه و واحدی از آن ارائه نشده‌است. بسیاری از تفاوت‌های موجود نیز در تعاریف تاب‌آوری به دلیل روش‌های گوناگون و تفاوت‌های بنیادین موجود در دیدگاه‌های مطرح شده در این حوزه است (داداش‌پور، ۱۳۹۴: ۷۴).

واژه تاب‌آوری اغلب به مفهوم بازگشت به گذشته به کار می‌رود که از ریشه Resilio گرفته شده است (Mayunga, 2007:2). انعطاف‌پذیری اشاره به ظرفیت یک فرد یا جامعه جهت مقابله، سازگاری و یا دفع استرس‌ها، شوک‌ها و تکان‌های ناگهانی اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و روانی دارد (Pisano, 2012:8). هدف اصلی از طرح مفهوم انعطاف‌پذیری این مطلب است که تنش‌ها و شوک‌ها نمی‌توانند جریان توسعه و مطلوبیت معیشت فضاها را تهدید کرده و از بین ببرند (Pain and Levine, 2013:3).

تاب‌آوری، واکنش اضطراری و یا یک نوع پیشگیری در برابر بحران‌های غیرقابل پیش‌بینی می‌باشد. تاب‌آوری جوامع، بستگی به قدرت سازگاری و ظرفیت‌هایشان جهت تطبیق و بازسازی پس از بحران‌ها دارد. در تاب‌آوری، تاکید اصلی بر به حداقل رساندن هزینه‌های یک فاجعه، بازگشت به حالت مطلوب قبلی و انجام این امر در مدت زمان کوتاهی است (Walsh, 2013:17; Mitchell and Harris, 2012:1; Sadeka, 2013:96). قابلیت تاب‌آوری به ظرفیت‌های مردم محلی یا سیستم‌های معیشتی جهت مقابله، آماده شدن جهت رویارویی، پاسخ و حتی بازسازی و طی دوران کوتاه توقف و رکود بعد از بحران‌ها اشاره دارد (Tierney, 2003; 3; Carleson, 2012:13). همچنین، سازمان ECHO به‌عنوان نهادی در زمینه امنیت کشاورزی و مواد غذایی، تاب‌آوری را تنها راه مبارزه با بحران‌های کمبود غذایی در نواحی روستایی اعلام می‌کند. در این ارتباط (FAO) سازمان غذا و کشاورزی سازمان ملل نیز، تاب‌آوری معیشت روستاییان را جهت کاهش سطح آسیب‌پذیری و مقابله با تهدیدها، اولویتی مهم و هدفی روشن و صریح، جهت

روستایی در کشور، مناطق روستایی مورد مطالعه به عنوان یکی از مقصدهای گردشگری روستایی از سطح محلی تا ملی، مورد استقبال قرار گرفته‌اند که پیامدهای این امر، رونق مشاغل خدماتی از جمله رانندگی، مغازه‌داری و حتی سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های سودآور شهری از سوی روستاییان می‌باشد. حال با توجه به این‌که تاب‌آور نمودن روستاها هدف اصلی اجرای برنامه‌های توسعه در عصر حاضر بوده، بررسی ارتباط اقدامات انجام‌شده در قالب تنوع‌بخشی به اقتصاد منطقه با تغییر سطح تاب‌آوری روستاها، هدف اصلی این پژوهش است که در راستای دستیابی به این امر نیز، پرسش‌هایی به شرح زیر مطرح می‌شوند:

- تنوع‌بخشی اقتصادی ایجاد شده چه تغییراتی در سطح تاب‌آوری روستاهای مورد مطالعه به وجود آورده‌است؟
- کدامیک از ابعاد مورد سنجش تاب‌آوری به دنبال تنوع‌بخشی به اقتصاد منطقه بیشترین تاثیر را در تغییر سطح تاب‌آوری روستاهای مورد مطالعه داشته‌است؟
- با تنوع‌بخشی اقتصادی ایجادشده، وضعیت آسیب‌پذیری نظام‌های روستایی مورد مطالعه نسبت به عوامل تهدیدکننده معیشت و بحران‌زای منطقه چه تغییری یافته‌است؟

مبانی نظری پژوهش

واژه تاب‌آوری نخستین بار در سال ۱۹۷۳ در مطالعات اکولوژیکی به کار رفت (Griffiths, 2016:1). به مرور زمان این مفهوم وارد علوم دیگر از جمله فیزیک، مطالعات روان‌شناختی، مطالعات اقتصادی و اجتماعی شد و با مفاهیم متعدد دیگر، مورد استفاده قرار گرفت. در دهه ۱۹۹۰ تفکر و مباحث تاب‌آوری به صورت جدی و علمی توسط متخصصان حوزه محیط زیست و مهندسی مطرح گردید. تاب‌آوری به عنوان یک مفهوم عملیاتی و کاراً در مناطق ناامن و آسیب‌پذیر مطرح شده‌است (Vaitla, 2012:3). این پارادایم جدید، تغییر نگاه از واکنش‌پذیری و تک‌عاملی

نازلی است (Van Kien, 2012:2؛ 2002:438-439؛ Folke).

میزان تاب‌آوری سکونتگاه‌های انسانی و معیشت آنها در برابر بحران‌ها و شوک‌های وارده که در جریان توسعه همواره بر آنها وارد می‌گردد متفاوت خواهد بود، همان‌طور که میشل و هاریس^۱ (۲۰۱۲) در شکل (۱) نشان می‌دهند پس از اعمال فشارها و شوک‌ها، نظام‌های سکونتگاهی بدین شیوه عمل می‌کنند یا این‌که می‌توانند به مسیر توسعه بازگشته و یا این‌که با کاهش سطح توسعه و عملکرد به سطح نازل‌تری افول می‌کنند و در نهایت نیز این‌که این سیستم‌ها توان بازگشت نداشته و به ناپایداری، تخریب و انحلال کشیده می‌شوند. عنصر اصلی مورد تأکید، قابلیت بازگشت به شرایط عادی قبل از بحران و طی روند توسعه است، همان‌طور که مشاهده می‌شود اعمال واکنش‌های مقابله‌گرایانه در کمترین زمان و در واقع داشتن ظرفیت‌های لازم جهت اقدام در کمترین زمان ممکن پس از بحران‌ها، عامل اصلی تاب‌آوری سکونتگاه‌های انسانی است.

ضعف‌های عمده‌ای که در نواحی روستایی به دلیل ضعف ساختارهای اقتصادی و اجتماعی وجود دارد، موجب گسترش فقر روستایی گردیده به گونه‌ای فقر و بیکاری به‌عنوان موانع اصلی تحقق توسعه و عوامل اصلی ایجاد آسیب‌پذیری در نواحی روستایی مطرح شده‌اند. حل موضوع فقر و استراتژی‌های رفع آن از دهه ۱۹۷۰ در مطالعات جغرافیایی، مورد توجه واقع گردید (Kaag, 2012:1) چرا که سیاست‌های مهم توسعه روستایی در دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ که متکی بر انقلاب سبز و گسترش فناوری در نواحی روستایی بود عمدتاً منافع آن متوجه ثروتمندان شد و فقرای روستایی بیش از پیش، مورد بی‌توجهی قرار گرفتند (Carney, 2012:2). ادامه این بحث‌ها به تغییر نگرش، نسبت به توسعه روستایی و ظهور رویکردهای جدید توسعه روستایی با تجربه‌اندوزی از رویکردهای قبلی انجامید که تمرکز اصلی آن بر روی فقر روستاییان است. یکی از این رویکردهای مهم، متنوع‌سازی اقتصاد

فعالیت خود، شرکت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی بیان کرده‌است (Pain, 2012:3; Walsh, 2013:16). با توجه به تعاریف مختلف، رویکردهای مفهومی متفاوتی در حوزه تاب‌آوری مطرح هستند که در زیر به آنها اشاره شده است:

تاب‌آوری به‌عنوان پایداری: رویکرد پایداری نسبت به تاب‌آوری از مطالعات اکولوژیکی که تاب‌آوری را به عنوان توانایی بازگشت به حالت قبل تعریف می‌کند، بسط یافته است. این رویکرد، تاب‌آوری را به صورت مقدار اختلالی که یک سیستم قبل از این‌که به حالت دیگری منتقل شود، می‌تواند تحمل یا جذب نماید، تعریف می‌کند.

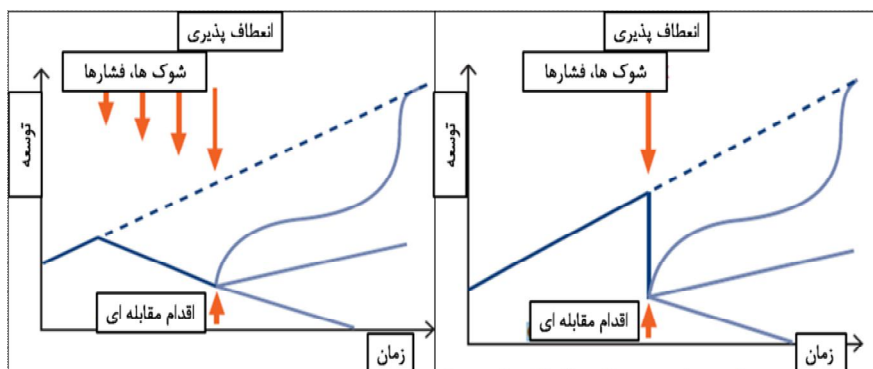
تاب‌آوری به‌عنوان بازیابی: رویکرد بازیابی در تاب‌آوری در ارتباط با توانایی جامعه برای بازگشت به گذشته قبل از تغییر یا عامل فشار و برگشت به حالت اولیه است. تاب‌آوری در اینجا معیاری است که به عنوان زمان صرف شده یک جامعه برای بازیابی از تغییر اندازه گیری می‌شود. جامعه تاب‌آور، قادر به بازگشت سریع به وضعیت قبلی است.

تاب‌آوری به‌عنوان دگرگونی: این رویکرد به‌عنوان ظرفیت جامعه برای واکنش به تغییر و شکل سازگاران بیان می‌شود که به جای بازگشت ساده به حالت قبل می‌تواند به معنای تغییر به حالت جدید که در محیط موجود، پایدارتر است، باشد. این رویکرد می‌پذیرد که تغییر غیرقابل اجتناب است. این رویکرد تعاملات انسان اکوسیستم را پذیرفته و مسیرهای چندگانه واکنشی را قبول دارد (رضایی و همکاران، ۱۳۹۴:۳۹-۳۶). تاب‌آوری سیستم‌های معیشتی در برابر و مخالف با آسیب‌پذیری آنها در برابر بحران‌ها قرار دارد، چرا که هرچه سطح آسیب‌پذیری جوامع و یا سیستم‌های طبیعی بیشتر باشد و آسیب‌پذیرتر باشند به همان اندازه قدرت تاب‌آوری آنها کاهش می‌یابد و خیلی سریع دچار اختلال و فروپاشی می‌گردند. در واقع در شرایطی که سطح آسیب‌پذیری زیادی وجود دارد، بدین معنی است که ظرفیت‌های جهت مقابله، تحمل و بازسازی بعد از خطر، بحران و تهدیدها در سطح

1. Mitchell and Harris

نماید. افزایش تنوع، پیچیدگی ذاتی سیستم‌ها را افزایش می‌دهد و از این طریق فرآیندهای آن را تقویت می‌کند، می‌توان گفت، آنتی‌تز ناپایداری؛ ایجاد تنوع است (جوان و قاسمی، ۱۳۹۳: ۲۴۶).

روستاها و تاکید بر ایجاد فرصت‌های جدید اقتصادی در نواحی روستایی بود. تنوع، شالوه و اساس ثبات و پایداری است و پایداری فقط هنگامی پدید می‌آید و باقی می‌ماند که سیستم دارای تنوع در اجزا باشد و در نهایت، تنوع کارکردی خود را در جهت ثبات، حفظ

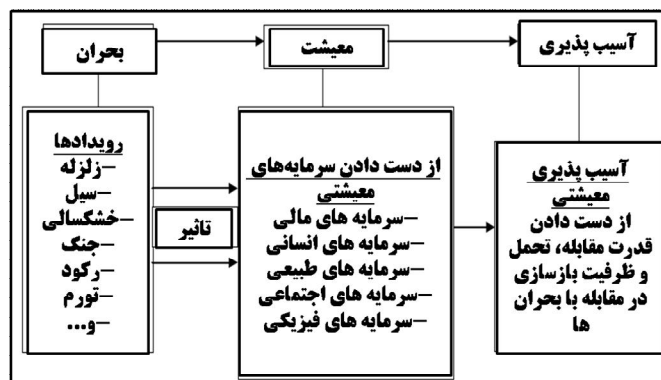
شکل ۱: ارتباط سطوح مختلف تاب‌آوری سکونتگاه‌های انسانی با توسعه و طی روند آن.
منبع: (Mitchell and Harris, 2012:1).

به منابع جدید معیشتی یکی از استراتژی‌های مهم در خانوارهای روستایی جهت افزایش سطح کیفیت زندگی و بازسازی معیشت به دنبال تهدیدهای وارده بر نظام معیشتی‌شان می‌باشد (Assan, 2014:1). همان‌طور که در شکل ۲ نشان داده شده است؛ سیستم‌های معیشتی که دارای تنوع نبوده و در واقع تک محصولی و مبتنی بر کشاورزی صرف است، نمی‌توانند در برابر بحران‌های طبیعی و انسانی وارده مقاومت نموده و به دلیل آسیب‌پذیری زیاد، توانایی حفظ دارایی‌های خود را نخواهند داشت.

بنابراین تنوع‌بخشی به اقتصاد روستایی که هم شامل تنوع‌بخشی به اقتصاد کشاورزی و هم غیرکشاورزی است، راهکاری مطمئن و کارآمد جهت افزایش قدرت تاب‌آوری نظام‌های سکونت‌روستایی است؛ چراکه فقر و بیکاری را به عنوان عوامل اصلی آسیب‌زا و تهدیدکننده پایداری نظام روستایی از بین برده و با افزایش دارایی‌های معیشتی روستاییان، زمینه‌ساز ایجاد محیطی با نشاط و قابل زیست در نواحی روستایی می‌گردد. تایید این مطلب را می‌توان در نتایج پژوهش‌هایی که در سطح ملی و بین‌المللی انجام گرفته و خلاصه‌ای از آنها در جدول زیر (۱) آورده شده است؛ مشاهده نمود.

تنوع در اقتصاد و معیشت روستایی به معنی تلاش افراد و خانوارهای روستایی، جهت ایجاد منابع جدید درآمدی و اشتغال و افزایش انتخاب‌ها، جهت کاهش تاثیرات بحران‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی است (Assan, 2014:2). داشتن تنوع در فعالیت‌ها ضرورتی کلی است و نباید تمامی دارایی‌ها را فقط در یک فعالیت مشخص به کار برد. در این راستا یکی از راه‌های مهم افزایش و بهبود استراتژی‌ها در زمان حال و آینده انتقال از یک نوع سرمایه و درآمد به سوی انواع دیگر آن یا متنوع‌سازی آن است (کریمی و دهکردی، ۱۳۹۴: ۳۴۹). تنوع‌بخشی اقتصادی، سیستم‌های معیشتی روستاییان را در برابر شوک‌های اقتصادی، روندهای فصلی و بحران‌های طبیعی مقاوم نموده و آسیب‌پذیری آنها را کاهش می‌دهد (Ellis and Allison, 2004:1).

معیشتی پایدار است که تاب‌آور بوده و توانایی مقابله و حفظ عملکرد خود را بعد از رویارویی با بحران‌های طبیعی و انسانی با حفظ قابلیت‌ها و پتانسیل‌ها در زمان حاضر و آینده دارد و لازمه این امر، افزایش دارایی‌های روستاییان و سرمایه‌های معیشتی روستاییان از طریق تنوع‌بخشی اقتصادی است (Morse, 2013:22). تنوع معیشتی و روی آوردن

شکل ۲: ارتباط بین وقوع بحران‌ها و آسیب‌پذیری نظام‌های معیشتی به واسطه از دست دادن دارایی‌ها،

منبع: (Sadeka, 2013:98).

جدول ۱: خلاصه‌ای از پژوهش‌های پیشین

نتایج	عنوان پژوهش	محقق (ان)، سال پژوهش
افزایش قدرت تاب‌آوری روستاها از طریق ظرفیت‌سازی و افزایش قدرت سازگاری در روستاها راه حل مطمئنی در راستای ایجاد فضایی قابل زیست و معیشتی پایدار برای روستاییان خواهد بود.	تبیین مفهوم تاب‌آوری با تاکید بر نواحی روستایی	محمدی و منوچهری (۱۳۹۶)
تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی که در منطقه مورد مطالعه به دنبال کاهش سطح آب دریاچه ارومیه به صورت خودجوش اتفاق افتاده است؛ موجب افزایش فرصت‌های شغلی، زمینه‌های اشتغال، انگیزه جهت بهبود وضعیت کار و افزایش سرمایه‌گذاری و کاهش مهاجرت‌ها گردیده است.	نقش تنوع‌بخشی به فعالیت‌ها در پایداری اقتصاد روستایی (مطالعه موردی: دهستان مرحمت‌آباد میانی، شهرستان میان‌دوآب)	کریم زاده و همکاران (۱۳۹۵)
باغداری، زنبورداری و آبی‌پروری از طریق آموزش و ترویج روستاییان، راهکارهای جایگزین و یا مکمل فعالیت‌های دامپروری برای ارتقای سطح دارایی‌ها و معیشت روستاییان منطقه مورد مطالعه می‌باشد و رهیافت این امر نیز، کاهش فشار بر منابع طبیعی و جلوگیری از هدررفت سرمایه‌های معیشتی و طبیعی است.	بهره‌برداری از مراتع و لزوم متنوع‌سازی معیشت روستایی (مطالعه موردی: شهرستان ماهنشان)	کریمی و دهکردی (۱۳۹۴)
اتخاذ رویکرد تنوع معیشتی منجر به تاب‌آوری بیشتر خانوارها در شرایط خشکسالی شده است. در روستاهایی که در معرض خشکسالی شدیدتر قرار داشتند، این تنوع معیشتی بیشتر به چشم می‌خورد.	نقش تنوع معیشتی در تاب‌آوری خانوارهای روستایی در شرایط خشکسالی، مورد: مناطق در معرض خشکسالی استان اصفهان	رکن الدین افتخاری و همکاران (۱۳۹۳)
با مقایسه امتیازهای سطح زیست‌پذیری با تاب‌آوری، با افزایش زیست‌پذیر بودن سکونتگاه‌های روستایی، میزان تاب‌آوری نیز ارتقاء یافته است، بنابراین ارتباط مستقیمی میان این دو شاخص برقرار می‌باشد.	بررسی رابطه زیست‌پذیری بر تاب‌آوری سکونتگاه‌های روستایی در برابر مخاطرات طبیعی (مورد: دهستان مراوه تپه و پالیزان)	صادق‌لو و سجاسی قیداری (۱۳۹۳)
بیشترین عامل تأثیرگذار در تاب‌آوری کشاورزان در برابر مخاطره خشکسالی، توسعه بیمه محصولات کشاورزی بوده، در رتبه دوم ایجاد سیستم پایش و پیش‌آگاهی خشکسالی و ارزیابی خسارت قرار داشته و متغیر توجه به دانش بومی در رتبه سوم قرار دارد.	اولویت‌بندی عوامل موثر بر افزایش تاب‌آوری کشاورزان در برابر مخاطرات محیطی (با تاکید بر خشکسالی) کشاورزان شهرستان ایجرود	صادق‌لو و سجاسی قیداری (۱۳۹۳)
نواحی روستایی که دارای سازماندهی و سرمایه اجتماعی بالاتری بودند از آسیب‌پذیری کمتری برخوردار هستند. از لحاظ معیشتی، روستاهای دارای سازمان اجتماعی مطلوب‌تر دارای بهداشت بهتر، سطح تحصیلات، وضعیت آموزش و درآمد بالاتری هستند که زمینه ساز ایجاد سطح تاب‌آوری بیشتر این دسته از روستاها شده است.	تاب‌آوری و سازمان‌های اجتماعی در نواحی روستایی میانمار	گریفیس ^۱ (۲۰۱۶)
سیل، اثرات متفاوتی بر خانوارهای روستایی با توجه به نوع دسترسی به دارایی‌های دارد و خانوارهای فقیر، دارای سطح آسیب‌پذیری بالاتری در برابر وقوع سیل هستند. سرمایه‌های اجتماعی و پیوندها و حمایت‌های اجتماعی خانوارهای روستایی از همدیگر، نقش مهمی در افزایش توانایی مقابله و واکنش و در نتیجه تاب‌آوری آنها نسبت به مخاطره سیل دارد.	نقش سرمایه اجتماعی، تنوع معیشت و تاب‌آوری خانوارهای روستایی در مقابل سیل سالانه ویتنام	ون کین ^۲ (۲۰۱۱)
جهت اثرگذاری مطلوب متنوع‌سازی اقتصاد روستایی در توسعه روستاها نیاز است که در ابتدا بسترها و پیش‌نیازهای این امر مانند: آموزش مردم محلی، افزایش سواد اطلاعاتی و فناوری اطلاعات روستاییان، آموزش‌های بازاریابی و فروش محصولات و... انجام گیرد.	تشویق به متنوع‌سازی اقتصاد روستایی در اتحادیه اروپا	سازمان توسعه روستایی اتحادیه اروپا (۲۰۱۴)

1. Griffiths
2. Van Kien

روش تحقیق

این پژوهش به لحاظ هدف کاربردی و از حیث روش توصیفی - تحلیلی است. جهت گردآوری اطلاعات آن در بخش نظری از منابع اسنادی و در بخش میدانی از روش پیمایشی مبتنی بر توزیع پرسش‌نامه و سپس مشاهده وضع موجود و مصاحبه با روستاییان در ارتباط با چگونگی پاسخ‌های آنها به پرسش‌های خواسته شده است. جامعه آماری دربرگیرنده روستاهایی از شهرستان‌های مریوان و سروآباد در استان کردستان می‌باشد که دارای منابع اقتصادی متنوع کشاورزی و غیرکشاورزی هستند. بر این مبنای روستاهای هدف با توجه به دیدگاه کارشناسان و متخصصان آگاه بر شرایط منطقه انتخاب گردید که تعداد این روستاها برابر ۳۴ روستا از دو شهرستان بودند که شامل دهستان‌های خاوومیرآباد و زریوار در شهرستان مریوان و دهستان‌های دزلی و اورامان در شهرستان سروآباد می‌باشند. مجموع تعداد سرپرستان خانوار ساکن در این روستاها برابر ۳۳۵۸ خانوار بوده که با اعمال فرمول کوکران ۲۶۰ خانوار به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند. سپس به دلیل گستردگی منطقه ۲۰ درصد تعداد کل روستاها یعنی ۷ روستا به عنوان تعداد روستاهای منتخب، تعیین و در

ادامه با توجه به تعداد روستاهای هدف هر دهستان به ترتیب دهستان خاوومیرآباد با دارا بودن ۴۰ درصد از روستاهای مورد نظر، ۳ روستا، دهستان زریوار با دارا بودن ۲۶ درصد از روستاها، ۲ روستا و دهستان‌های دزلی و پیرشالیار هریک با دارای بودن ۱۲ درصد از روستاهای هدف، ۲ روستا به روش قرعه‌کشی از میان روستاهای هر دهستان انتخاب و پرسش‌نامه‌ها به صورت تصادفی ساده در میان سرپرستان خانوار این روستاها پس از مشخص شدن سهم هر روستا از تعداد کل پرسش‌نامه‌ها با استفاده از روش نسبت سهم یا تقسیم طبقه‌ای، توزیع گردید (جدول ۲). به‌منظور سنجش وضعیت تاب‌آوری روستاهای مورد مطالعه به‌واسطه اثرگذاری تنوع اقتصادی سه بُعد اقتصادی، اجتماعی و محیطی - کالبدی در قالب ۸ شاخص و ۴۵ متغیر مورد سنجش قرار گرفتند (جدول ۳). روایی ابزار اندازه‌گیری با تایید کارشناسان و آگاهان متخصص آشنا به شرایط منطقه که دارای تحقیقاتی مشابه بودند و پایایی نیز با محاسبه ضریب آلفای کرونباخ برابر ۰,۷۸ مورد تایید قرار گرفت. جهت تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده نیز از آزمون‌های آمار استنباطی (خی‌دو، تی‌تک نمونه‌ای، تحلیل مسیر و ویلکاکسون) بهره گرفته شده است.

جدول ۲: روستاهای نمونه و توزیع پرسش‌نامه‌ها در بین آنها به روش طبقه‌ای

اسم روستا	تعداد خانوار	تعداد پرسش‌نامه‌های تعلق گرفته
ساوچی	۲۷۳	۲۵
سعدآباد	۸۷	۸
برده رشه	۱۹۸	۱۸
دره تفی	۲۴۴	۲۲
نی	۶۵۶	۶۰
دزلی	۶۸۸	۶۲
اورمان	۷۱۱	۶۵
مجموع	۲۸۵۷	۲۶۰

جدول ۳: ابعاد، شاخص‌ها و متغیرهای مورد سنجش تغییر وضعیت تاب‌آوری نواحی روستایی بواسطه تنوع اقتصادی ایجاد شده

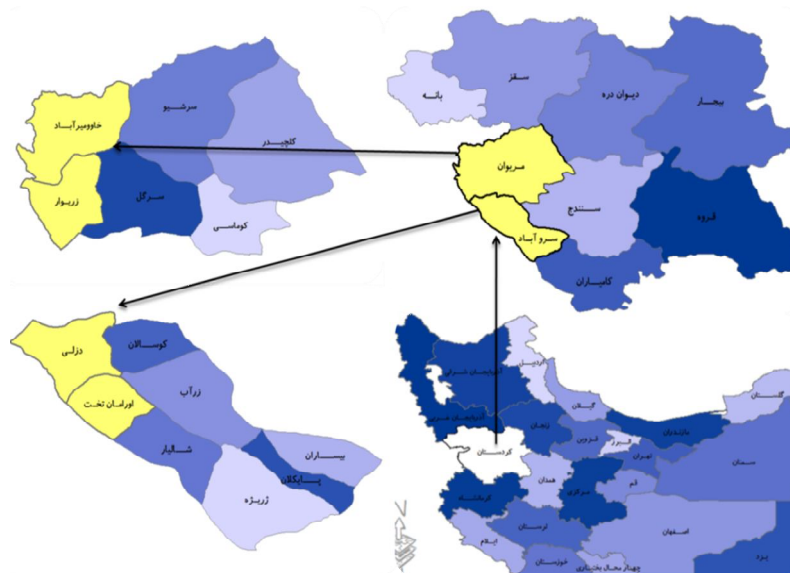
متغیرها	شاخص‌ها	ابعاد	تاب‌آوری روی روستاها
تمایل کمک مالی به یکدیگر، مشارکت در امور جمعی، تشکیل نهادهای مردمی.	تعاون و همکاری	اجتماعی	
عدم تمایل به مهاجرت، جذب مهاجرین از روستاهای اطراف و بازگشت مهاجرکرده‌ها.	دلبستگی به مکان		
سطح تحصیلات، تحصیلات زنان، بیمه‌های اجتماعی، برابری در توزیع امکانات، حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر، کاهش احساس فقر، امید به آینده، رضایت از وضعیت فعلی نسبت به گذشته، بهبود وضعیت بهداشت و تغذیه، توانایی تامین نیازهای اساسی، رضایت از زندگی، تغییر موقعیت اجتماعی.	خدمات و حمایت‌های اجتماعی		
تعداد افراد شاغل، امنیت شغلی، توان راه اندازی و یافتن شغل جدید، اشتغال زنان، افزایش سرمایه‌گذاری‌ها.	اشتغال	اقتصادی	
کیفیت درآمد حاصله، تنوع منابع درآمدی، توان تامین هزینه‌های خانوار، میزان پس انداز خانوار، برداشت از زمین‌های زراعی کشاورزی و رونق محصولات باغی، رونق دامداری (تعداد و تنوع دام‌ها)، توان تامین هزینه‌های ناگهانی و جبران خسارت‌های ناشی از مخاطرات محیطی.	درآمد و پس‌انداز	کالبدی- محیطی	
دسترسی به منابع انرژی (آب، برق، گاز و...)، کیفیت و کمیت راه‌های مواصلاتی به روستاها و مرکز شهرستان، دسترسی به مراکز بهداشتی و امدادی، افزایش مراکز خدماتی (تعمیرگاه، نانوا، قصابی و...)، کیفیت بهداشت شبکه معابر، افزایش ماشین‌آلات (کشاورز و شخصی).	زیرساخت‌های خدماتی و ارتباطی		
استحکام مساکن، کیفیت سیما و منظر، افزایش ساخت و سازها، افزایش ارزش زمین‌ها، چندکارکردی شدن مساکن.	زمین و مسکن		
زیبایی چشم‌انداز روستا، عدم تخریب اراضی طبیعی، بهداشت محیطی (جمع‌آوری زباله‌ها، دفع فاضلاب‌ها و...).	محیط طبیعی		
۴۵	۸	۳	مجموع

منابع (داداش‌پور، ۱۳۹۴: ۷۹؛ رضایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۱؛ رضایی، ۱۳۹۲: ۳۰؛ دربان آستانه و محمودی، ۱۳۹۵: ۲۰۵؛ زبیری و رمضان‌زاده، ۱۳۹۲: ۲۸).

کشور عراق قراردارند. جمعیت روستایی شهرستان میوان ۴۶۷۱۱ نفر (۲۸ درصد کل جمعیت شهرستان) است که در ۶ دهستان ساکن هستند.

محدوده و قلمرو پژوهش

شهرستان‌های سروآباد و میوان در غرب کشور و غرب استان کردستان در نقطه مرزی و همجوار با

شکل ۳: نمایش موقعیت مناطق روستایی مورد مطالعه در کشور، استان و شهرستان‌ها

منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۶)

گرفته‌اند. دهستان‌های مورد مطالعه که در آنها فعالیت‌های اقتصادی متنوعی در جریان است، در شکل زیر نشان داده شده‌اند. علت انتخاب این

از سویی دیگر در شهرستان سروآباد نیز ۴۴۸۶۵ نفر (معادل ۹۰ درصد جمعیت شهرستان) در روستاهای زندگی می‌کنند که در ۸ دهستان، جای

درصدی (۱۴۶ نفری) به گزینه‌های زیاد و خیلی زیاد، معتقد به افزایش امنیت شغلی خود هستند چرا که هم اکنون علاوه بر کشاورزی به عنوان منبع شغلی سنتی و پراسیب اقتصاد روستایی، روستاییان به مشاغل دیگری نیز، مشغول هستند. در متغیر اشتغال زنان روستاییان با میانگین برابر ۳,۳۱ معتقد به بهبود نسبی اشتغال زنان هستند در این ارتباط رونق دامداری و گردشگری در کنار فعالیت‌های کشاورزی کارگر، عمده عامل‌های موثر در اشتغال زنان، بیان می‌شدند. روستاییان با میانگین برابر ۳,۴۲ به افزایش سرمایه‌گذاری‌ها در سطح روستاهای منطقه معتقد هستند، عمده سرمایه‌گذاری‌های کنونی نیز در بخش گردشگری و سپس رونق کشاورزی (مکانیزه نمودن کشت، به‌کارگیری روستاییان به عنوان کارگران روزمزد و...) و دامداری مشاهده می‌گردد. لازم به ذکر است که بیشترین سرمایه‌گذاران نیز، روستاییان منطقه هستند که رونق اقتصادی منطقه محیطی قابل اعتماد و پرنگیزه را برای سرمایه‌گذاری هرچند خرد روستاییان فراهم آورده است؛ همچنین روستاییان با میانگین محاسبه شده برابر ۳,۲۴ به توانایی راه‌اندازی و سهولت یافتن مشاغل جدید در سطح روستاهای منطقه پاسخ گفته‌اند. بهبود این متغیرها می‌تواند زمینه‌های افزایش تاب‌آوری و قدرت مقابله روستاییان را در برابر بحران اقتصادی که همواره با نوسانات اقتصادی موجود، بر معیشت روستاییان وارد می‌شوند را افزایش دهد.

دهستان‌ها فعالیت بازارچه‌های مرزی و جمع‌آوری شیر و رونق دامداری و کشاورزی در سه دهستان خاوومیرآباد و زریوار از شهرستان مریوان و دزلی از شهرستان سروآباد و از سوی دیگر، هدف گردشگری روستایی بودن دهستان اورمان در سطح منطقه و کشور است که این شرایط در دهستان‌های دیگر این دو شهرستان وجود ندارد و عموماً کشاورزی سنتی تنها راه امرار معاش روستاییان است که همین امر موجب شکل‌گیری سطح کیفیت نازل زندگی آنها شده است.

بحث و یافته‌های پژوهش

تاب‌آوری اقتصادی

شاخص اشتغال: سنجش وضعیت شاخص‌های اشتغال و وضعیت تاثیرپذیری آنها از متنوع‌سازی اقتصادی انجام‌شده در سطح روستاهای منطقه که پاسخ‌های روستاییان به این وضعیت در جدول ۴ آورده شده‌است؛ نشان می‌دهد که در تمامی متغیرها مقدار آماره خی دو محاسبه شده در سطح آلفای ۰,۰۰۱ معنی‌دار محاسبه شده‌اند تا بتوان اظهار کرد روستاییان بر بهبود متغیرهای آورده شده به دلیل تاثیرپذیری از تنوع‌بخشی اقتصادی معتقدند. بیشترین میانگین به متغیر تعداد افراد شاغل با میانگین محاسبه شده برابر ۳,۸۸ اختصاص یافته و در کنار این افزایش کمی به لحاظ کیفی نیز، روستاییان با میانگین محاسبه شده برابر ۳,۵۹ و پاسخ حداکثری ۵۵

جدول ۴: سنجش اعتقاد روستاییان در ارتباط با اثرگذاری تنوع اقتصادی بر تغییرات متغیرهای شاخص اشتغال

میانگین	معنی‌داری	ارزش خی دو	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	ابعاد
۳/۸۸	/۰۰۰	۱۳۱/۳	%۲	%۱۱	%۱۵	%۴۱	۳۱%	تعداد افراد شاغل
۳/۵۹	/۰۰۰	۶۱/۲۶	%۵	%۱۳	%۲۷	%۳۰	%۲۵	امنیت شغلی
۳/۲۴	/۰۰۰	۵۱/۵۷	%۸	%۱۷	%۳۱	%۲۹	%۱۵	توان راه اندازی و یافتن شغل جدید
۳/۳۱	/۰۰۰	۴۷/۲۳	%۷	%۱۶	%۳۳	%۲۵	%۱۹	اشتغال زنان
۳/۴۲	/۰۰۰	۴۲/۶۹	%۷	%۱۵	%۲۹	%۲۷	%۲۲	افزایش سرمایه‌گذاری‌ها

منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۶)

می‌دهد که با میانگین مطلوب و رضایت‌بخش ۳/۶۹ و پاسخ ۶۱ درصدی (۱۵۹ نفر) به گزینه‌های زیاد و

شاخص درآمد و پس‌انداز: بررسی وضعیت متغیرهای مربوط به درآمد و هزینه روستاییان، نشان

گردشگران در روستاهای هدف گردشگری، نقش مؤثری در این بهبود وضعیت دارد، همچنین افزایش توانایی روستاییان در خرید دام‌های سبک و سنگین به واسطه افزایش درآمدهای آنها، همراه با جمع‌آوری شیر از سطح روستاهای منطقه و درآمدزایی مستقیم و مؤثر آنها برای خانواده‌ها نیز عامل دیگری بوده که بر تنوع و تعداد دام‌ها افزوده شده تا بدین ترتیب، دامداری به عنوان شغل فرعی برای بسیاری از روستاییانی که زمانی دامداری را به دلیل عدم کفایت درآمد حاصل از آن به عنوان تنها راه تامین معیشت خانوار انجام نمی‌دادند، مطرح گردد. یکی از متغیرهای مهم که موجب افزایش توان سازگاری و مقابله روستاییان با بحران‌ها می‌گردد، توان آنها در جبران هزینه‌ها و خسارت‌های ناگهانی ناشی از مخاطرات محیطی است که در منطقه مورد مطالعه نیز به دلیل تنوع توپوگرافی و اقلیمی، منطقه در وضعیت آسیب‌پذیر و خطرناک به لحاظ در معرض قرار داشتن در برابر انواع بحران‌های طبیعی قرار دارد، روستاییان اظهار داشته‌اند که تنوع اقتصادی موجود در منطقه توان آنها را جهت مقابله با خسارت‌های بحران‌های طبیعی و جبران آنها به صورت نسبی و در سطح متوسطی بیشتر کرده‌است تا باین دلیل این مطلب میانگین محاسبه شده برابر ۳/۱۹، مد پاسخ‌های برابر گزینه ۳ (شرایط متوسط) و مقدار معنی‌داری محاسبه‌شده کمتر از آلفای ۰/۰۰۱ است.

خیلی زیاد، روستاییان، به تاثیر متنوع‌سازی اقتصادی ایجاد شده در افزایش درآمدهای خانوارهای روستایی در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ در آزمون خی دو معتقدند؛ همچنین میانگین محاسبه شده برابر ۳/۵۰ و مد پاسخ‌ها برابر گزینه ۴ نشان از اعتقاد روستاییان به افزایش تنوع منابع درآمدی روستاها در سطح زیاد دارد. برآیند این امر نیز، افزایش توان تامین هزینه‌های خانوار است که با میانگین رضایت‌بخش ۳/۳۴ در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱، از سوی روستاییان مورد تایید قرار گرفته است، همچنین افزایش درآمد به دلیل تنوع منابع درآمدی موجب شده تا پس‌انداز خانوارهای روستایی به صورت نسبی و با میانگین رضایت‌بخش محاسبه شده برابر ۳/۲۳ در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ بهبود یابد. وضعیت دو متغیر برداشت از زمین‌های زراعی و رونق محصولات باغی و رونق دامداری در سطح روستاهای مورد مطالعه نیز با میانگین‌های محاسبه شده به ترتیب برابر ۳/۳۸ و ۳/۴۳ با تنوع‌بخشی به اقتصاد منطقه بهبود یافته‌است. در دلیل تبیین این امر، روستاییان افزایش درآمد را عاملی در جهت خرید ابزارآلات کشاورزی و به‌کارگیری آنها در زمینه بهبود زراعت و تولید محصولات باغی و بهره‌گیری از روش‌های جدید آبیاری و محافظت از محصولات، که هزینه بر هم می‌باشند و هزینه آنها از راه افزایش درآمدی خانوارها از مشاغل دیگر تامین می‌شود، بیان می‌کردند، فروش مستقیم محصولات به

جدول ۵: سنجش اعتقاد روستاییان در ارتباط با اثرگذاری تنوع اقتصادی بر تغییرات متغیرهای شاخص درآمد و هزینه

ابعاد	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	ارزش خی دو	معنی‌داری	میانگین
کیفیت درآمد حاصله	٪۳۲	٪۲۹	٪۲۰	٪۱۴	٪۵	۶۵/۸۸	۰/۰۰۰	۳/۶۹
تنوع منابع درآمدی	٪۱۸	٪۳۴	٪۳۲	٪۱۰	٪۶	۸۵/۴۶	۰/۰۰۰	۳/۵۰
توان تامین هزینه‌های خانوار	٪۱۹	٪۳۲	٪۲۱	٪۱۸	٪۱۰	۳۱/۲۶	۰/۰۰۰	۳/۳۴
میزان پس‌انداز خانوار	٪۲۰	٪۲۷	٪۲۰	٪۲۰	٪۱۳	۱۵/۰۲	۰/۰۰۰	۳/۲۳
برداشت از زمین‌های زراعی و رونق محصولات باغی	٪۱۷	٪۳۱	٪۳۳	٪۱۱	٪۸	۶۵/۶۱	۰/۰۰۰	۳/۳۸
رونق دامداری (تعداد و تنوع دام‌ها)	٪۱۸	٪۳۷	٪۲۰	٪۱۵	٪۱۰	۵۹/۷	۰/۰۰۰	۳/۴۳
توان تامین هزینه‌های ناگهانی و جبران خسارت‌های ناشی از مخاطرات محیطی	٪۱۷	٪۲۵	٪۲۸	٪۱۸	٪۱۲	۲۰/۰۶	۰/۰۰۰	۳/۱۹

منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۶)

مواجهه به بحران‌های ناگهانی محیطی و بحران‌های دوره‌ای اقتصادی (تورم و گرانی، بیکاری و...) می‌تواند به افزایش قدرت مقابله روستاییان منجر گردد. از سویی دیگر نیز، متغیری که روستاییان با میانگین محاسبه شده برابر ۳/۰۱ و مد پاسخ‌های برابر گزینه ۳ بر بهبود نسبی آن در سطح روستاهای بخش در آزمون خی دو پاسخ گفته‌اند، متغیر تشکیل نهادهای مردم نهاد می‌باشد. این امر، اثرگذاری بسیار مطلوب و چشمگیر تنوع‌بخشی اقتصاد روستایی منطقه می‌باشد چرا که انجمن‌های مردم نهاد به‌عنوان حلقه گم شده مشارکت روستاییان در برنامه‌های توسعه و تحقق پایداری آنها تلقی می‌شوند و قدر مسلم وجود این نهادها در هر سه مرحله قبل از بحران‌ها جهت آمادگی مردم محلی، حین بحران‌ها به منظور سامان دادن به وضع بحرانی و نیز بعد از بحران به منظور بازسازی و بازگشت سریع روستاییان و نظام روستایی به شرایط مطلوب پیشین، ضروری است. در منطقه مورد مطالعه نهادهای مردم نهاد بیشتر در زمینه‌های محیطی و خیریه مشغول به فعالیت هستند که نمود آنها در منطقه روستایی اورامان، بیشتر می‌باشد.

بُعد اجتماعی

شاخص تعاون و همکاری: بررسی وضعیت تغییرات متغیرهای شاخص تعاون و همکاری بُعد اجتماعی تاب‌آوری روستاییان در آزمون خی دو، به دنبال متنوع شدن اقتصاد منطقه در جدول ۶ نشان می‌دهد که روستاییان با میانگین محاسبه‌شده برابر ۳،۲۰ و مد برابر گزینه ۳ در سطح متوسطی معتقد به افزایش تمایل کمک مالی روستاییان به یکدیگر هستند که قدر مسلم، افزایش منابع درآمدی و پس‌اندازهای خانوارها که در قسمت قبلی به آنها اشاره شد، عوامل اثرگذار در رقم‌خوردن این تغییر مثبت است. از سوی دیگر، روستاییان با میانگین محاسبه شده برابر ۳/۳۴ و پاسخ‌های حداکثری به گزینه‌های زیاد و خیلی زیاد (گزینه‌های ۴ و ۵) در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ معتقدند که مشارکت روستاییان در امور جمعی به دنبال تنوع اقتصادی بیشتر شده‌است، نمونه‌های این امر را نیز، شرکت در مراسم‌های یکدیگر، شرکت در تصمیم‌گیری‌های روستا، انجام امور عمرانی و عمومی روستا بدون مزد و افزایش کارهای خیریه در روستاها بیان می‌کردند. بهبود این شاخص به‌ویژه در هنگام

جدول ۶: سنجش اعتقاد روستاییان در ارتباط با اثرگذاری تنوع اقتصادی بر تغییرات متغیرهای شاخص تعاون و همکاری

ابعاد	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	ارزش خی دو	معنی‌داری	میانگین
تمایل کمک مالی به یکدیگر	٪۱۸	٪۲۱	٪۳۳	٪۱۸	٪۱۰	۳۵/۹۶	۰/۰۰۰	۳/۲۰
مشارکت در امور جمعی	٪۲۳	٪۲۳	٪۱۴	٪۱۶	٪۱۴	۳۴/۳۴	۰/۰۰۰	۳/۳۴
تشکیل نهادهای مردم نهاد	٪۱۳	٪۱۸	٪۳۸	٪۲۰	٪۱۱	۶۵/۳۴	۰/۰۰۰	۳/۰۱

منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۶)

از روستاهای دیگر به‌دلیل رونق اقتصادی دارد، همچنان‌که بازدیدهای میدانی نیز نشان می‌دهد بسیاری از خانوارهای روستایی که زمانی به دلیل فقدان شغل و درآمد و کیفیت نازل زندگی از سطح روستاها بخش به شهرهای دیگر مهاجرت کرده بودند و در این شهرها با انجام مشاغل مانند خرده‌فروشی در شرایط سختی گذران معیشت می‌کردند هم اکنون به دنبال تنوع اقتصادی و ایجاد فرصت‌های شغلی و درآمدی در سطح روستاها به مسکن خود بازگشته و حتی بسیاری از افراد نیز، مسکن جدیدی را

شاخص دل‌بستگی به مکان: در این شاخص، وضعیت از سوی روستاییان، رضایت‌بخش اعلام شده‌است به گونه‌ای که ۶۶ درصد (۱۷۴ نفر) روستاییان با میانگین مطلوب و رضایت‌بخش ۳/۷۶ و مد پاسخ‌ها برابر گزینه خیلی زیاد (۵) به دنبال ایجاد مشاغل متنوع در سطح روستاها ترجیح می‌دهند که در روستای خود سکونت داشته‌باشند؛ همچنین میانگین محاسبه شده برابر ۳/۶۸ در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ نشان از اعتقاد روستاییان به بازگشت مهاجران به روستا و نیز جذب جمعیت روستاهای مورد مطالعه

دیگر نیز، روستاهای پرجمعیت‌تر در نظام برنامه‌ریزی کشور خدمات و امکانات بیشتری را دریافت می‌نمایند و در نتیجه سطح تاب‌آوری و قدرت مقابله آنها افزایش می‌یابد.

ساخته‌اند. نمود این امر در روستاهای بخش خاوومیرآباد و زریوار با شدت بیشتری قابل مشاهده است. قدر مسلم روستاهای کم جمعیت، دارای آسیب‌پذیری بیشتری نسبت به روستاهای پرجمعیت‌تر که دارای رونق اقتصادی هستند، خواهند بود از سویی

جدول ۷: سنجش اعتقاد روستاییان در ارتباط با اثرگذاری تنوع اقتصادی بر تغییرات متغیرهای شاخص دل‌بستگی به مکان

ابعاد	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	ارزش خی دو	معنی‌داری	میانگین
عدم تمایل به مهاجرت	٪۴۰	٪۲۷	٪۱۳	٪۹	٪۱۱	۸۹/۶۱	۰/۰۰۰	۳/۷۶
جذب مهاجرین از روستاهای اطراف و بازگشت مهاجر کرده‌ها	٪۴۰	٪۲۲	٪۲۰	٪۱۲	٪۶	۷۷/۵۰	۰/۰۰۰	۳/۶۸

منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۶)

منطقه و کاهش فاصله کیفیت زندگی با نواحی شهری هدف مهمی در بحث تاب‌آوری روستایی خواهد بود چراکه عدم تعادل در برخورداری از منافع توسعه در بین نواحی روستایی با همدیگر و از سوی دیگر با شهرها از عوامل اصلی ایجادکننده بحران‌های انسانی و نیز تشدیدکننده آنها می‌باشند که در نهایت، تخلیه و ناپایداری روستاها را به دنبال خواهند داشت. در شاخص تحت حمایت قرار گرفتن بیمه‌ها و روی آوردن به بیمه‌ها نیز به عنوان یکی از متغیرهای مهم در بحث مقابله با بحران‌ها، میانگین محاسبه شده برابر ۳/۲۰ نشان از افزایش توان و تمایل روستاییان به بهره‌گیری از منافع بیمه‌ای دارد. در این ارتباط بیشتر روستاییان به افزایش بیمه‌ها عمر، بازنشستگی، تولیدات کشاورزی و بیمه مسکن تاکید داشتند. روستاییان متنوع‌شدن اقتصاد روستاهای خود و در نتیجه افزایش درآمد و پس‌انداز ناشی از آن را عامل اصلی کاهش احساس فقر در میان روستاییان با میانگین مطلوب ۳/۷۷ و مد پاسخ‌ها برابر گزینه خیلی زیاد، دانسته‌اند. قدر مسلم، فقر یکی از موانع اصلی ایجاد آسیب‌پذیری در روستاها بوده و بین فقر روستاییان و سطح آسیب‌پذیری آنها ارتباط متقابل و مستقیمی وجود دارد، بنابراین در منطقه مورد مطالعه کاهش فقر به معنی کاهش سطح آسیب‌پذیری روستاهای در بحران‌ها می‌باشد. روستاییان با میانگین ۳/۱۹ به صورت نسبی، نتایج ایجاد شده از تنوع‌بخشی اقتصاد منطقه را عاملی در

شاخص خدمات و حمایت‌های اجتماعی: همان‌طور که توزیع پاسخ‌ها در جدول ۸ نشان می‌دهند به لحاظ تحصیلات، میانگین‌های ۳/۳۲ برای شاخص سطح تحصیلات و ۳/۲۵، برای شاخص باسوادی زنان، نشان می‌دهد که وضعیت تحصیلی روستاهای مورد مطالعه، بهبود یافته‌است که در تبیین دلیل این امر، می‌توان به توانایی پرداخت مخارج تحصیلی (به ویژه سرویس‌های رفت و برگشت) و کمتر شدن نیاز به نیروی کار فرزندان به‌واسطه افزایش درآمد روستاییان اشاره کرد. از سویی دیگر نیز، در روستاهایی که گردشگری در آنها رواج دارد روستاییان در اثر تعامل با گردشگران به لحاظ فرهنگی بسیاری از باورهای اجتماعی محدودکننده در ارتباط با زنان را تغییر داده و کنار گذاشته‌اند. به همین دلیل اشتغال و تحصیلات زنان افزایش یافته است. روستاییان با میانگین محاسبه شده برابر ۳/۴۸ در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ به بهبود سطح بهداشت و تغذیه خانوارهای روستایی در منطقه مورد مطالعه به دلیل افزایش درآمد و پس‌انداز و در نتیجه توان روستاییان در اختصاص و تامین هزینه‌های بهداشت و درمان خانوارها، معتقد هستند. بهبود وضعیت متغیرهای توان تامین نیازهای اساسی خانوارها با میانگین ۳/۶۸ و برابری در توزیع منافع و امکانات با میانگین ۳/۵۸ از سوی روستاییان به دنبال تنوع اقتصادی روستاهای منطقه ارزیابی شده‌است. ایجاد برابری و عدالت فضایی در سطح روستاهای

مهم ایجاد بهزیستی ذهنی برای روستاییان که وضعیت مطلوب آن منجر به تاب‌آور شدن روانی و قدرت مقابله بیشتر روستاییان با فشارهای عصبی و روانی خواهد بود، روستاییان با میانگین مطلوب ۳/۸۵ به رضایت از وضعیت فعلی نسبت به وضعیت قبلی شان، امید به زندگی و آینده‌ای روشن‌تر با میانگین ۳/۵۱ پاسخ گفته‌اند تا برآیند این امر نیز رضایت کلی روستاییان از زندگی‌شان با میانگین رضایت بخش ۳/۲۰ در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ باشد.

تغییر موقعیت اجتماعی و افزایش‌شان و منزلت‌شان به عنوان یک روستایی می‌دانند تایید این مطلب، محاسبه میانگین پاسخ‌ها در این شاخص، برابر ۳/۱۹ در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ در آزمون خی دو است. روستاییان در این ارتباط، تغییر دیدگاه به روستاییان از دید افراد فقیر و وابسته به افرادی دارای قدرت مالی و دید به روستاها به عنوان محیطی با نشاط و فعال که محل تولید درآمد می‌باشد، بیان می‌کردند. از سویی دیگر در بررسی اصل رضایت به عنوان یکی از عوامل

جدول ۸: سنجش اعتقاد روستاییان در ارتباط با اثرگذاری تنوع اقتصادی بر تغییرات شاخص حمایت‌ها و خدمات اجتماعی

ابعاد	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	ارزش خی دو	معنی‌داری	میانگین
سطح تحصیلات	٪۲۲	٪۲۶	٪۲۸	٪۱۳	٪۱۱	۲۸/۳۱	۰/۰۰۰	۳/۳۳
تحصیلات زنان	٪۲۲	٪۲۶	٪۲۴	٪۱۵	٪۱۳	۱۵/۳۴	۰/۰۰۴	۳/۲۵
بهبود وضعیت بهداشت و تغذیه	٪۱۸	٪۳۳	٪۲۹	٪۱۳	٪۷	۵۹/۳۴	۰/۰۰۰	۳/۴۸
بیمه‌های اجتماعی	٪۲۴	٪۱۴	٪۳۱	٪۲۵	٪۶	۵۳/۴۲	۰/۰۰۰	۳/۲۳
توانایی تامین نیازهای اساسی	٪۳۱	٪۳۵	٪۱۴	٪۱۰	٪۱۰	۷۷/۲۳	۰/۰۰۰	۳/۶۸
برابری در توزیع امکانات	٪۲۴	٪۳۸	٪۱۸	٪۱۲	٪۸	۷۲/۷۶	۰/۰۰۰	۳/۵۸
تغییر موقعیت اجتماعی	٪۱۳	٪۳۴	٪۲۲	٪۲۰	٪۱۱	۴۲/۰۳	۰/۰۰۰	۳/۱۹
کاهش احساس فقر	٪۳۸	٪۳۰	٪۹	٪۱۵	٪۶	۹۹/۷۳	۰/۰۰۰	۳/۷۷
رضایت از وضعیت فعلی نسبت به گذشته	٪۳۸	٪۳۳	٪۱۰	٪۱۳	٪۶	۱۰۹/۵	۰/۰۰۰	۳/۸۵
امید به آینده	٪۲۵	٪۲۹	٪۲۶	٪۹	٪۱۱	۴۴/۷۶	۰/۰۰۰	۳/۵۱
حمایت از گروه‌های آسیب پذیر	٪۱۷	٪۳۲	٪۲۵	٪۱۷	٪۹	۴۵/۰۳	۰/۰۰۰	۳/۳۴
رضایت از زندگی	٪۲۰	٪۲۵	٪۳۵	٪۸	٪۱۲	۵۸/۶۱	۰/۰۰۰	۳/۳۰

منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۶)

بعد کالبدی - محیطی

شاخص زیرساخت‌های خدماتی و ارتباطی: در شاخص دسترسی به خدمات و امکانات، وضعیت پاسخ‌های ارائه شده از سوی روستاییان بدین ترتیب است که آنها با میانگین ۳/۲۵ به بهبود راههای مواصلاتی به روستاها و مراکز شهرستان، معتقد هستند. در این ارتباط، روستاییان اظهار می‌داشتند که تکمیل راههای دسترسی به بازارچه‌ها موجب بهبود کیفیت راههای مواصلاتی به روستاهایی شده که در مسیر آنها قرار داشته‌اند از سویی دیگر نیز، دسترسی به خودروهای شخصی و مشغول شدن افراد بیشتری به شغل رانندگی از جمله موارد مطلوب و تاثیرگذار متنوع‌سازی اقتصادی در مبحث حمل و نقل

روستاهای منطقه به شمار می‌روند؛ همچنین رونق گردشگری و اهتمام نهادهای مسئول به فراهم‌آوری زیرساخت‌های مرتبط با آن نیز، عامل مهمی در بهبود راههای مواصلاتی به روستاهای هدف گردشگری بوده‌است. بهبود دسترسی به انواع منابع انرژی (آب لوله کشی، برق، گاز) از سوی روستاییان با میانگین ۳/۴۶ در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ محاسبه شده‌است البته در این ارتباط همکاری و توجه دولت و نیز توان روستاییان در پرداخت هزینه‌ها و خودیاری جهت تکمیل طرح‌های مذکور، عامل بهبود و افزایش کیفیت منابع انرژی در روستاهای مورد مطالعه بیان می‌شد. در دیگر شاخص‌ها نیز مقدار معنی‌داری محاسبه شده در سطح آلفای ۰/۰۰۱ نشان از بهبود وضعیت

افزایش جمعیت و افزایش تعداد گردشگران و توجیه‌پذیر بودن ایجاد مشاغل خدماتی، مراکز بهداشتی و امدادی، افزایش درآمد روستاییان به منظور خرید خودرویی شخصی و خرید ماشین‌آلات کشاورزی و پرداخت خودیاری و در نهایت اجرای طرح‌های هادی منطقه، همزمان با تنوع اقتصادی ایجاد شده اشاره کرد.

روستاهای مورد مطالعه به دنبال تنوع اقتصادی در دسترسی به مراکز بهداشتی و امدادی با میانگین ۳/۲۰، افزایش مراکز خدماتی (تعمیرگاه، نانوايي، قصابی و...) با میانگین ۳،۲۹، کیفیت بهداشت شبکه معابر با میانگین ۳/۵۵ و افزایش ماشین‌آلات (کشاورزی و شخصی) با میانگین محاسبه شده برابر ۳/۲۷ دارد. در دلایل تبیین این یافته‌ها، می‌توان به

جدول ۹: اعتقاد روستاییان در ارتباط با اثرگذاری تنوع اقتصادی بر تاب‌آوری تغییرات شاخص زیرساخت‌های خدماتی و ارتباطی

میانگین	معنیداری	ارزش خی دو	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	ابعاد
۳/۴۶	۰/۰۰۰	۳۶/۱۵	٪۸	٪۱۴	٪۲۴	٪۲۹	٪۲۵	دسترسی به منابع انرژی (آب، برق، گاز و...)
۳/۲۵	۰/۰۰۰	۳۶/۰۳	٪۱۱	٪۲۳	٪۲۳	٪۳۰	٪۱۳	کیفیت و کمیت راه‌های مواصلاتی به روستاها و مرکز شهرستان
۳/۲۰	۰/۰۰۰	۶۳/۴۲	٪۱۰	٪۱۴	٪۳۵	٪۲۸	٪۱۳	دسترسی به مراکز بهداشتی و امدادی
۳/۲۹	۰/۰۰۰	۸۳/۵۰	٪۸	٪۱۱	٪۳۹	٪۲۷	٪۱۵	افزایش مراکز خدماتی (تعمیرگاه، نانوايي، قصابی و...)
۳/۵۵	۰/۰۰۰	۵۰/۱۱	٪۶	٪۱۶	٪۲۰	٪۳۰	٪۲۸	کیفیت بهداشت شبکه معابر
۳/۲۷	۰/۰۰۰	۳۷/۰۷	٪۱۳	٪۱۱	٪۳۱	٪۲۵	٪۲۰	افزایش ماشین‌آلات (کشاورزی و شخصی)

منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۶)

روستایی است، تفاوت بارز مسکن روستایی نسبت به مسکن شهری در اقتصادی بودن آنها و چندکارکردی بودن‌شان است که در این ارتباط روستاییان با میانگین ۳/۲۰ اظهار می‌داشتند که به دلیل تنوع اقتصادی در منطقه و مشاغلی که هم‌اکنون وجود دارد بسیاری از فضاهای قدیمی خانه‌های روستایی (انباری، طویله و...) دوباره با رونق دامداری و زراعت، باغداری و گردشگری و تولید صنایع دستی، مورد بهره‌داری قرار گرفته‌اند و حتی بسیاری از مسکن‌نوساز نیز این چنین فضاهایی را تعبیه کرده‌اند. روستاییان با میانگین محاسبه شده برابر ۳/۷۹ و مد پاسخ‌ها برابر گزینه ۵، اثرگذاری تنوع اقتصادی در افزایش ارزش اقتصادی زمین‌های کشاورزی و مسکونی روستاهای منطقه را در سطح خیلی زیادی ارزیابی نموده‌اند. همان‌طور که در قسمت‌های قبل نیز آورده شد، رونق اقتصادی روستاها، منافع اقتصادی مناسبی را در اختیار روستاییان قرار داده‌است، با توجه به این‌که شرط اصلی بهره‌مندی از این منافع، سکونت دائم در روستاها است؛ این امر، موجب بازگشت مهاجرین

شاخص زمین و مسکن: روستاییان با توزیع پاسخ‌هایی که در جدول ۱۰ ارائه شده‌است در شاخص مسکن روستایی به بهبود وضعیت آنها به دنبال متنوع‌سازی اقتصادی معتقدند. همان‌طور که یافته‌های ارائه شده نشان می‌دهند در شاخص کیفیت استحکام مسکن، میانگین محاسبه شده برابر ۳/۶۰ می‌باشد که نمود این امر در مسکن‌نوساز مهاجرانی که به روستاها بازگشته‌اند؛ واضح‌تر است، توانایی تامین هزینه‌های بهره‌گیری از مصالح مقاوم، عامل مهمی در افزایش استحکام مسکن روستایی مورد مطالعه بوده‌است؛ بگونه‌ای که بسیاری از مسکن‌قدیمی نیز توسط روستاییان نوسازی و بهسازی شده‌اند تا بدین ترتیب سیما و منظر مسکن روستایی نیز بهبود یابد (میانگین محاسبه شده برابر ۳/۳۷)؛ این بهبود وضعیت در منطقه‌ای که به لحاظ آسیب‌پذیری طبیعی در دسته‌بندی مناطق پرخطر استان کردستان قرار دارد، بسیار امیدوارکننده است. یکی از ویژگی‌های بارز مسکن روستایی که بازتابی از اقتصاد روستایی و معیشت آنها می‌باشد، چندکارکردی بودن مسکن

به معنی حفظ سرمایه‌های روستاییان در برابر تورم و گرانی و جلوگیری از کاهش ارزش زمین‌های روستایی در شرایط امروزی که تمایل بیشتر به اراضی شهری است، می‌باشد.

زیادی به روستاها شده که در برخی روستاها هم که نمود آن در دهستان خاوومیرآباد و زریوار، بیشتر است. به گفته روستاییان، قیمت زمین‌های کشاورزی و اراضی مسکونی چند برابر گردید. قدر مسلم، این امر

جدول ۱۰: سنجش اعتقاد روستاییان در ارتباط با اثرگذاری تنوع اقتصادی بر تغییرات متغیرهای شاخص زمین و مسکن

ابعاد	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	ارزش خی دو	معنی‌داری	میانگین
استحکام مسکن	٪۲۶	٪۳۵	٪۱۷	٪۱۷	٪۵	۶۵/۵۰	۰/۰۰۰	۳/۶۰
کیفیت سیما و منظر	٪۱۸	٪۳۵	٪۲۱	٪۱۸	٪۸	۵۱/۵۳	۰/۰۰۰	۳/۳۷
افزایش ساخت و سازها	٪۲۹	٪۲۹	٪۲۶	٪۱۱	٪۵	۶۶/۵۰	۰/۰۰۰	۳/۶۶
افزایش ارزش زمین‌ها	٪۳۴	٪۳۱	٪۱۷	٪۱۲	٪۶	۷۸/۸۹	۰/۰۰۰	۳/۷۹
چندکارکردی شدن مسکن	٪۱۷	٪۲۴	٪۳۵	٪۱۰	٪۱۴	۵۳/۰۰	۰/۰۰۰	۳/۲۰

منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۶)

شده برابر ۳/۲۹ به دلیل اجرای طرح‌های هادی و نیز افزایش دل‌بستگی محیطی روستاییان به روستاها که در قبل اشاره شد، صورت پذیرفته‌است، که قدر مسلم این امر موجب کاهش امراض و کاهش آلودگی آب‌های جاری و زیرزمینی روستاها شده‌است. در نهایت نیز، می‌توان اظهار کرد که زیبایی چشم‌انداز روستاها با میانگین ۳,۳۶ در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ برآیند بهبود بهداشت محیطی، افزایش جمعیت روستاها، ساخت مسکن با کیفیت و نوساز، زدودن چهره فقر و عدم تخریب اراضی طبیعی است.

شاخص محیط طبیعی: نتایج آزمون خی دو در ارتباط با اعتقاد روستاییان بر تغییرات تاب‌آوری محیط طبیعی آنها در برابر بحران‌ها به این شرح است. روستاییان با میانگین محاسبه شده برابر ۳/۲۱ به کاهش تخریب محیط طبیعی منطقه از سوی روستاییان پاسخ گفته‌اند در این ارتباط می‌توان به کاهش فقر که موجب پرداختن به مشاغل همچون فروش چوب و تهیه زغال از درختان جنگلی بود و نیز رونق گردشگری به دلیل طبیعت زیبای منطقه و لمس منافع اقتصادی آن از سوی روستاییان، اشاره نمود. بهبود بهداشت محیطی روستاها با میانگین محاسبه

جدول ۱۱: سنجش اعتقاد روستاییان در ارتباط با اثرگذاری تنوع اقتصادی بر تغییرات متغیرهای شاخص محیط طبیعی

ابعاد	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	ارزش خی دو	معنی‌داری	میانگین
عدم تخریب اراضی طبیعی	٪۱۳	٪۳۳	٪۲۶	٪۱۸	٪۱۰	۴۷/۶	۰/۰۰۰	۳/۲۱
بهداشت محیطی (جمع‌آوری زباله‌ها، دفع فاضلاب‌ها و...)	٪۲۱	٪۳۲	٪۲۲	٪۱۵	٪۱۰	۳۶/۰۳	۰/۰۰۰	۳/۳۹
زیبایی چشم‌انداز روستا	٪۳۵	٪۲۶	٪۱۷	٪۱۴	٪۸	۵۲/۴۲	۰/۰۰۰	۳/۶۳

منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۶)

می‌توان با اطمینان ۹۹ درصد بر بهبود آنها به دنبال تنوع‌بخشی به اقتصاد روستاهای منطقه پی‌برد. در سه بُعد مورد بررسی تاب‌آوری نظام روستایی نیز، تاب‌آوری اجتماعی با میانگین برابر ۳/۴۵، تاب‌آوری اقتصادی با میانگین برابر ۳/۴۴ و بُعد تاب‌آوری

در مجموع نیز، همان‌طور که نتایج آزمون t تک نمونه‌ای در جدول ۱۲ نشان می‌دهد در تمامی شاخص‌های مورد بررسی تاب‌آوری با توجه به مقدار معنی‌داری محاسبه شده کمتر از آلفای ۰/۰۰۱ و نیز میانگین‌های بیشتر از مطلوبیت عددی مورد آزمون

مطلوب آماره t مثبت بودن آماره هر دو حد بالا و پایین در سطح معنی‌داری $0/001$ با اطمینان ۹۹ درصد عنوان کرد تنوع اقتصادی در منطقه موجب افزایش سطح تاب‌آوری سکونتگاه‌های روستایی آن شده‌است.

محیطی - کالبدی با میانگین محاسبه شده برابر $3/42$ یعنی میانگین‌های بیشتر از مطلوبیت عددی مورد آزمون در سطح معنی‌داری $0/001$ به دست آمده‌اند تا بدین ترتیب و در مجموع بتوان با توجه به میانگین مجموع محاسبه شده برابر $3/45$ ، مقدار

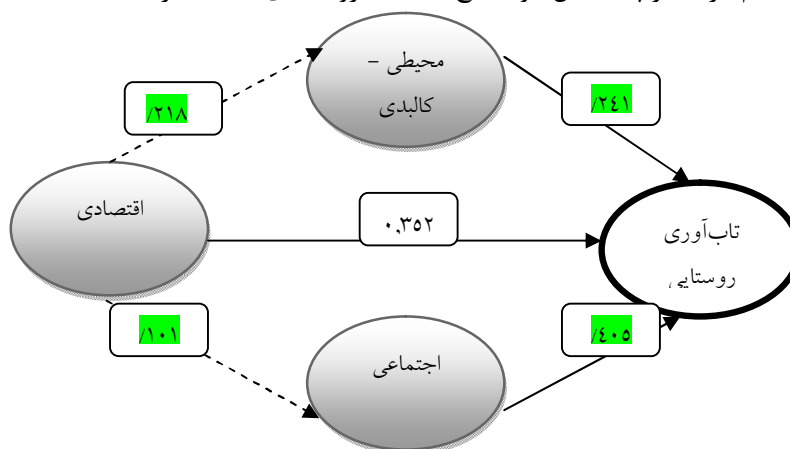
جدول ۱۲: سنجش دیدگاه روستاییان در ارتباط با اثرگذاری تنوع اقتصادی بر تاب‌آوری روستاها

مطلوبیت عددی مورد آزمون = ۳								
نتیجه	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		میانگین	آماره آزمون T	معنی‌داری	درجه آزادی	تفاوت از حد مطلوب	شاخص‌های تاب‌آوری
	پایین تر	بالا تر						
تایید	۰/۲۸۸	۰/۰۸۰	۳/۱۸	۳/۴۹	۰/۰۰۱	۲۵۹	۱/۱۸۴	تعاون و همکاری
تایید	۰/۸۷۱	۰/۵۸۹	۳/۷۲	۱۰/۲۰	۰/۰۰۰	۲۵۹	۰/۷۳۰	دلبستگی به مکان
تایید	۰/۵۵۵	۰/۴۰۸	۳/۴۶	۱۲/۸۹	۰/۰۰۰	۲۵۹	۰/۴۶۸	خدمات و حمایت‌های اجتماعی
تایید	۰/۵۶۰	۰/۳۷۰	۳/۴۵	۹/۶۴	۰/۰۰۰	۲۵۹	۰/۴۵۷	تاب‌آوری اجتماعی
تایید	۰/۵۶۱	۰/۴۲۰	۳/۴۹	۱۳/۷۸	۰/۰۰۰	۲۵۹	۰/۴۹۰	اشتغال
تایید	۰/۵۰۸	۰/۳۸۷	۳/۴۰	۱۳/۵۸	۰/۰۰۰	۲۵۹	۰/۴۰۵	درآمد و پس‌انداز
تایید	۰/۵۱۵	۰/۴۲۳	۳/۴۴	۲۰/۰۵	۰/۰۰۰	۲۵۹	۰/۴۶۹	تاب‌آوری اقتصادی
تایید	۰/۴۱۹	۰/۲۷۰	۳/۳۳	۹/۱۴	۰/۰۰۰	۲۵۹	۰/۳۳۸	زیرساخت‌های خدماتی و ارتباطی
تایید	۰/۵۹۴	۰/۴۴۹	۳/۵۲	۱۴/۲۰	۰/۰۰۰	۲۵۹	۰/۵۲۵	زمین و مسکن
تایید	۰/۵۰۲	۰/۳۲۰	۳/۴۱	۸/۹۱	۰/۰۰۰	۲۵۹	۰/۴۱۱	محیط طبیعی
تایید	۰/۴۷۳	۰/۳۷۸	۳/۴۲	۱۷/۷۰	۰/۰۰۰	۲۵۹	۰/۴۲۱	تاب‌آوری محیطی-کالبدی
تایید	۰/۴۹۰	۰/۴۱۷	۳/۴۵	۲۴/۴۱	۰/۰۰۰	۲۵۹	۰/۴۵۳	مجموع (تاب‌آوری)

منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۶)

آن در جدول ۱۳ نشان داد که این بعد اقتصادی است که با دارا بودن بار کلی برابر $0/445$ بیشترین تاثیر را در ارتقای سطح تاب‌آوری سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه بواسطه اثرپذیری از تنوع‌بخشی به اقتصاد روستاهای منطقه دارا است.

در ادامه نتایج آزمون تحلیل مسیر سلسله‌مراتبی که با ترسیم مسیرهای مستقیم و غیرمستقیم آن با بهره‌گیری از دیدگاه کارشناسان مربوطه که سابقه مطالعات مشابه در منطقه را داشتند و در سطح معنی‌داری $0/005$ ، انجام گرفت بر پایه شکل ۴ و نتایج

شکل ۴: مدل نهایی وضعیت عملکرد ابعاد تاب‌آوری بر بهبود سطح تاب‌آوری روستاها بواسطه اثرپذیری از تنوع‌بخشی اقتصادی
منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۶)

جدول ۱۳: اثر مستقیم، غیرمستقیم و کلی هر یک از ابعاد تاثیرگذار بر تاب‌آوری روستاهای منطقه به واسطه تنوع بخشی اقتصادی

ابعاد تاب‌آوری	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم	بارکلی
اقتصادی	۳۵۲	۰۹۳	۴۴۵
اجتماعی	۴۰۵	---	۴۰۵
کالبدی- محیطی	۲۴۱	---	۲۴۱

منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۶)

مقابل انواع زمین‌ها و تهدیدهای آسیب‌زا بر معیشت منطقه از میانگین نامطلوب ۲/۷۴ دوره قبل از متنوع-سازی به میانگین رضایت‌بخش ۳/۵۸ در دوره بعد رسیده‌است و این به معنی افزایش قدرت تاب‌آوری معیشتی روستاییان و نظام روستایی در برابر تهدیدهای موجود در منطقه است.

به‌منظور نتیجه‌گیری دقیق‌تر، زمین‌های آسیب‌زای موثر بر محیط‌های روستایی منطقه شناسایی و وضعیت فعلی روستاییان در ارتباط با توان مقابله با آنها با وضعیت گذشته مورد بررسی قرار گرفت. همانطور که نتایج آزمون ویلکاکسون نشان می‌دهد در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ میانگین آسیب‌پذیری روستاییان در

جدول ۱۴: بررسی نقش متنوع شدن اقتصاد منطقه در کاهش سطح آسیب‌پذیری روستاها

زمینه‌های آسیب‌زا بر محیط‌های روستایی منطقه	آماره z	رتبه برابر	رتبه مثبت	رتبه منفی	معنی‌داری	میانگین قدرت مقابله و تاب‌آوری
تورم، گرانی، مسکن فرسوده و نامقاوم، سرمایه‌گذاری محصولات، عدم توانایی فروش محصولات، بسته بودن راه‌های مواصلاتی در فصل زمستان، مهاجرت‌های فصلی و دائمی نیروی کار، فقر و بیکاری و...	-۷,۴	۷۱	۱۳۱	۴۸	۰/۰۰	دوره قبل: ۲/۷۴ دوره بعد: ۳/۵۸

منبع: (نویسندگان، ۱۳۹۶)

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

براساس مباحث بخش نظری پژوهش، می‌توان گفت که تاب‌آوری به عنوان رویکردی نوین، در برنامه‌ریزی توسعه روستایی؛ اقدامی پیشگراانه در مقابل تهدیدهای وارده بر نظام معیشتی سکونتگاه‌های روستایی بوده و سطح مطلوب آن تضمین‌کننده کاهش آسیب‌پذیری و در نهایت پایداری و استمرار فرآیندهای اثرگذار بر تحقق سطح مطلوب کیفیت زندگی روستاییان، ایجاد محیطی قابل زیست و در نهایت تحقق توسعه پایدار روستایی به عنوان آرمان اصلی سیاستمداران و برنامه‌ریزان توسعه روستایی و منطقه‌ای کشور است. در راستای تحقق این امر نیز، اصل اساسی، با توجه به شرایط و وضع موجود معیشت روستاهای کشور، تنوع‌بخشی به اقتصاد بحران‌زده و در حال رکود روستاهای کشور است تا ثمرات و نتایج مثبت این اقدام به عنوان محرکی موجب بهبود سایر شاخص‌های اجتماعی و محیطی- کالبدی روستاها گردد. در واقع، تنوع‌بخشی به اقتصاد روستاها آنتی‌تز

ناپایداری و آسیب‌پذیر بودن اقتصاد روستاها و محرک اصلی تاب‌آور نمودن نظام معیشتی روستاییان می‌باشد. در این راستا نیز، این پژوهش به بررسی نقش تنوع‌بخشی اقتصاد روستایی بر قدرت تاب‌آوری و انعطاف‌پذیری نواحی روستایی پرداخت. یافته‌های پژوهش در ارتباط با پرسش اول پژوهش مبتنی بر این مطلب که تنوع‌بخشی اقتصادی ایجاد شده چه تغییراتی در سطح تاب‌آوری روستاهای مورد مطالعه به وجود آورده‌است؟ نشان داد که در مجموع مطابق با نتایج پژوهش‌های کریم‌زاده، ولایی و منافی‌آذر (۱۳۹۵)، کریمی و دهکردی (۱۳۹۴)، صادقلو و سجاسی‌قیداری (۱۳۹۳)، ون‌کین (Van Kien, 2011)، گریفیس (Griffiths, 2016)، تاب‌آوری روستاییان به‌واسطه رونق اقتصادی ایجاد شده با میانگین محاسبه شده برابر ۳/۴۵ در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ و با اطمینان ۹۹ درصد بهبود یافته‌است. بهبود وضعیت تاب‌آوری اجتماعی روستاییان با میانگین ۳,۴۵، تاب‌آوری اقتصادی با میانگین برابر ۳/۴۴ و تاب‌آوری

محیطی - کالبدی روستاهای نیز با میانگین ۳/۴۲ محاسبه شدند. در بُعد تاب‌آوری اقتصادی، شاخص اشتغال با میانگین ۳/۴۹ دارای بیشترین میانگین محاسبه شده و به عبارتی دیگر بیشترین، بهبود وضعیت، بواسطه تنوع‌بخشی به اقتصاد منطقه است. این امر دستاوردی مطلوب در راستای هرچه بیشتر تاب‌آورتر نمودن روستاهای مرزی محسوب می‌شود چرا که این مناطق، همواره به دلیل دیدگاه تمرکزگرایانه در نظام برنامه‌ریزی کشور در انزوای اقتصادی قرار گرفته و از منافع اقتصادی محروم بوده و نتیجه آن رواج بیکاری و فقری است که در برخی از این مناطق، تلاش عمده را متوجه زنده ماندن نموده است و در نتیجه همواره این مناطق دارای آسیب‌پذیری بالایی در مقابل تهدیدهای وارده بر نظام معیشت‌شان بوده‌اند؛ بنابراین هر برنامه توسعه‌ای در مناطق روستایی مرزی در وهله اول بایستی متوجه بهبود شرایط اقتصادی آنها باشد و بتواند با ایجاد فرصت‌های شغلی و درآمدی، فقر را به عنوان مانع اصلی تحقق تاب‌آوری روستاییان از بین ببرد، اصلی که در منطقه مورد مطالعه انجام گرفته‌است. در بُعد تاب‌آوری اجتماعی، شاخص دل‌بستگی به مکان با میانگین محاسبه شده برابر ۳/۷۲ و سپس شاخص خدمات و حمایت‌های اجتماعی با میانگین برابر ۳/۴۶ دارای بیشترین میانگین محاسبه شده هستند این امر نشان می‌دهد که رونق اقتصادی منطقه توانسته است، میل ماندگاری روستاییان به محیط‌های روستایی را افزایش دهد و افزایش دسترسی به خدمات و امکانات اجتماعی نیز موجب شده تا محیطی قابل زیست در روستاها ایجاد گردد. در بُعد تاب‌آوری کالبدی - محیطی، شاخص زمین و مسکن با میانگین محاسبه شده برابر ۳,۵۲ دارای بیشترین میانگین محاسبه شده بود. همان‌طور که گفته شد بهبود وضعیت مساکن و ارزش زمین‌های روستایی در نتیجه ایجاد محیطی فعال به لحاظ اقتصادی بوده که این امر، موجب می‌شود که آسیب‌پذیری روستاییان در وهله اول در برابر تهدیدهای محیطی در این منطقه فعال و خطرزایی کوهستانی کمتر شده و از سویی دیگر نیز با

افزایش ارزش اقتصادی زمین‌های کشاورزی و مسکونی، این دسته از دارایی‌ها روستاییان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین دارایی‌های آنها که عاملی مهم در ایجاد معیشتی تاب‌آور و پایدار در شرایط کنونی است؛ که با نوسانات بسیار اقتصادی روبرو هستیم، حفظ گردد. در ادامه یافته‌های پژوهش در راستای پاسخگویی به پرسش دوم، مبتنی بر این مطلب که کدامیک از ابعاد مورد سنجش تاب‌آوری به دنبال تنوع‌بخشی به اقتصاد منطقه بیشترین تاثیر را در تغییر سطح تاب‌آوری روستاهای مورد مطالعه داشته‌است؟ نشان داد که این بُعد اقتصادی تاب‌آوری نظام‌های سکونتگاهی روستاهای مورد مطالعه می‌باشد که با دارا بودن بیشترین تاثیر کلی، بیشترین نقش را در ارتقای سطح تاب‌آوری روستاها به‌واسطه اثرپذیری از تنوع‌بخشی اقتصادی داشته‌است. بُعد اقتصادی، علاوه بر اثر مستقیم، به صورت غیرمستقیم و به عنوان محرکی موثر با اثرگذاری بر بهبود ابعاد دیگر یعنی اجتماعی و محیطی - کالبدی، موجب بهبود سطح تاب‌آوری روستاهای مورد مطالعه شده‌است. در این میان، بیشترین اثرگذاری بُعد اقتصادی بر روی ارتقا و بهبود وضعیت بُعد کالبدی است چرا که ایجاد درآمد و منافع رضایت‌بخش حاصل از تنوع‌بخشی اقتصادی توانسته است به ایجاد محیطی نمونه به لحاظ زیستی منجر گردد و سبب جلب توجه و تقاضای بیشتر سکونت و فعالیت مردم به این مناطق روستایی گردد که پیامد این امر نیز، افزایش چشمگیر ارزش اقتصادی زمین‌های زراعی، مسکونی، افزایش دسترسی روستاییان به خدمات و امکانات، اهمیت یافتن و حفظ محیط طبیعی و ساخت مساکن نوساز بوده‌است. پاسخگویی به سوال سوم پژوهش با آزمون ویلکسون در راستای این مطلب که با تنوع‌بخشی اقتصادی ایجاد شده، وضعیت آسیب‌پذیری نظام‌های سکونتگاهی روستایی مورد مطالعه نسبت به عوامل تهدیدکننده نظام معیشتی منطقه چه تغییری یافته‌است؟ مطابق با نتایج پژوهش رکن‌الدین افتخاری، موسوی و پورطاهری (۱۳۹۳) نشان داد که روستاییان در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ معتقد به کاهش اثرگذاری عوامل

که در این ارتباط، می‌توان به هماهنگی هرچه بیشتر نهادهای دولتی و ترسیم چشم‌انداز بلندمدت توسعه منطقه با توجه به پتانسیل‌های موجود، زمینه‌سازی جهت حضور فعال‌تر زنان در عرصه رسمی اقتصاد روستاها به‌ویژه روستاهای هدف گردشگری از طریق حذف و کم‌رنگ نمودن موانع و عقاید متعصبانه محلی از طریق آگاهان محلی، مسئولین دینی و نهادهای غیردولتی در روستاها، اختصاص وام‌های کم‌بهره و بلندمدت اشتغال‌زایی و کارآفرینی در محیط روستایی منطقه، هدایت و کنترل میل مصرف روستاییان به‌واسطه افزایش درآمد در وضعیت کنونی و جهت‌دهی صحیح به آن از طریق ایجاد صندوق‌ها یا تعاونی‌های تولیدی و سرمایه‌گذاری از پس‌اندازهای خرد مردم محلی، اشاره کرد.

آسیب‌زا و تهدیدکننده بر وضعیت معیشتی‌شان هستند به‌گونه‌ای که میانگین نامطلوب آسیب‌پذیری برابر ۲/۷۴ دوره قبل به میانگین ۳/۵۸ در دوره بعد از متنوع سازی اقتصادی رسیده‌است و این به معنی افزایش قدرت مقابله روستاییان و نظام معیشت‌شان در برابر تهدیدهای موثر است. در تبیین این امر، می‌توان به اصل اساسی در رویکرد معیشت پایدار جهت تاب‌آوری معیشتی اشاره کرد که عامل اصلی تاب‌آور بودن معیشت روستاییان را تنوع‌بخشی به اقتصاد روستاییان می‌داند، اصلی که در منطقه مورد مطالعه به وقوع پیوسته‌است. در نهایت، می‌توان گفت که تاب‌آوری نظام‌های سکونتگاه روستایی مورد مطالعه به‌واسطه بهبود وضعیت اقتصادی افزایش یافته‌است اما در این بین، نیاز است که در جهت پایداری وضعیت رضایت‌بخش کنونی گام‌هایی دیگر نیز برداشته شود

منابع

۱. جوان، جعفر. مریم قاسمی. ۱۳۹۳. تبیین رابطه تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی و توسعه پایدار روستایی. پژوهش‌های روستایی. دوره ۵، شماره ۲، صص ۲۶۲-۲۳۷.
۲. داداش‌پور، هاشم. ۱۳۹۴. سنجش ظرفیت‌های تاب‌آوری در مجموعه شهری قزوین. دو فصلنامه علمی و پژوهشی مدیریت بحران. شماره هشتم، صص ۷۳-۸۲.
۳. دربان آستانه، علیرضا. منیژه محمودی، ۱۳۹۵. ارزیابی کیفیت زندگی در روستا-شهرهای جدید (مطالعه موردی: شهر بانوره). فصلنامه جغرافیا و توسعه. شماره ۴۲، صص ۲۱۸-۱۹۹.
۴. رضایی، محمدرضا. ۱۳۹۱. ارزیابی تاب‌آوری اقتصادی و نهادی جوامع شهری در برابر سوانح طبیعی (مطالعه موردی: زلزله محله‌های شهر تهران). دو فصلنامه علمی - پژوهشی مدیریت بحران. شماره سوم، صص ۳۶-۲۶.
۵. رضایی، محمدرضا. محمدحسین سزایی و امیر بسطامی نیا. ۱۳۹۵. تبیین و تحلیل مفهوم تاب‌آوری و شاخص‌ها و چارچوب‌های آن در سوانح طبیعی. فصلنامه مدیریت بحران. دوره ششم، شماره اول، صص ۳۳-۴۴.
۶. رکن الدین افتخاری، عبدالرضا. سید محمد موسوی و مهدی پورطاهری، مهدی. ۱۳۹۳. تحلیل نقش تنوع معیشتی در تاب‌آوری خانوارهای روستایی در شرایط خشکسالی؛ مطالعه موردی: مناطق در معرض خشکسالی استان اصفهان، پژوهش‌های روستایی. دوره ۵، شماره ۳، صص ۶۳۹-۶۶۲.
۷. زیاری، کرامت الله و رقیه رمضان‌زاده. ۱۳۹۲. روستا شهر و نقش آن در تعادل بخشی ناحیه‌ای (مطالعه موردی: شهرستان بروجرد). چشم‌انداز جغرافیایی در مطالعات انسانی. ستال هشتم، شماره ۲۴، صص ۳۷-۱۷.
۸. سلمانی، محمد. نسرین کاظمی و سید علی بدری و شریف مطوف. ۱۳۹۵. شناسایی و تحلیل تاثیر متغیرها و شاخص‌های تاب‌آوری: شواهدی از شمال و شمال شرقی تهران. نشریه تحلیل فضایی مخاطرات محیطی. سال سوم، شماره دوم، صص ۲۲-۱.
۹. صادقلو، طاهره و حمدالله سجاسی قیداری. ۱۳۹۳. اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر افزایش تاب‌آوری کشاورزان در برابر مخاطرات محیطی (خشکسالی) کشاورزان شهرستان ایجرود. فصلنامه پژوهش‌های روستایی. سال ۳، شماره ۱۰، صص ۱۲۹-۱۵۴.
۱۰. صادقلو، طاهره و حمدالله سجاسی قیداری. ۱۳۹۳. بررسی رابطه زیست‌پذیری سکونتگاه‌های روستایی بر تاب‌آوری روستاییان در برابر مخاطرات طبیعی نواحی روستایی دهستان مراوه‌تپه و پالیزان. فصلنامه مدیریت بحران، شماره ششم، صص ۳۶-۴۸.
۱۱. فیروزآبادی، احمد. ۱۳۹۱. فقر روستایی و تخریب محیط زیست (مورد مطالعه: روستاهای سرخون و بیدله

- evidence and policy implications, the material that follows has been provided by the overseas development institute.
22. European network for Rural Development. 2014. Rural Development Programmes 2007- 2013, at: <http://enrd.ec.europa.eu>.
 23. Folke, Carl, 2002. Resilience and Sustainable Development: Building Adaptive Capacity in a World of Transformations, *Ambio*, 31(5):436-440.
 24. Griffiths, M.P. 2016. Resilience and Community Social Organizations in Rural Myanmar, Research Consultant Social Policy & Poverty Research Group.
 25. Kaag, M. 2012. Poverty is Bad: Ways Forward in Livelihood Research, at: repub.eur.nl/pub/22801/01PUB0000001856.pdf.
 26. Krug, J. 2013. Livelihood Assessment A participatory tool for natural resource dependent communities, at: <https://ideas.repec.org/p/zbw/jhtiwp/7.html>.
 27. Marschke, M.J., and Berkes, F. 2006. Exploring strategies that build livelihood resilience: a case from Cambodia. *Ecology and Society*, 11(1): 22-42.
 28. Mayunga, J. 2007. Understanding and Applying the Concept of Community Disaster Resilience: A capital-based approach, A draft working paper prepared for the summer academy for social vulnerability and resilience building, 22-28 July, Munich, Germany.
 29. Mitchell, Tom and Harris, Katie. 2012. Resilience: A risk management approach, Overseas Development Institute, at: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/7552.pdf>
 30. Morse, S. 2013. The Theory Behind the Sustainable Livelihood Approach, <http://www.springer.com>.
 31. Pain, Adam and Levine Simom 2013. A conceptual analysis of livelihoods and resilience: addressing the 'insecurity of agency', Overseas Development Institute. HPG Working Paper.
 32. Pisano, Umberto. 2012. Resilience and Sustainable Development: Theory of resilience, systems thinking and
- از توابع استان چهارمحال و بختیاری). فصلنامه توسعه روستایی. دوره چهارم، شماره ۲، صص ۱۲۰-۱۰۰.
 ۱۲. کریمزاده، حسین. محمد ولایی و رضا منافی آذر. ۱۳۹۵. نقش تنوعبخشی به فعالیتها در پایداری اقتصاد روستایی (مطالعه موردی: دهستان مرحمتآباد میانی، شهرستان میاندوآب)، مجله آمایش جغرافیایی فضا، سال ششم صص: ۱۴۱-۱۲۹.
 ۱۳. کریمی، کبری و اسماعیل دهکردی، ۱۳۹۴. بهره‌برداری از مراتع و لزوم متنوع‌سازی معیشت خانوارهای روستایی (مطالعه موردی: شهرستان ماهنشان)، پژوهش‌های روستایی، دوره ۶، شماره ۲، صص: ۳۶۸-۳۴۳.
 ۱۴. محمدی، سعدی. سوران، منوچهری. ۱۳۹۶. تبیین مفهوم تاب‌آوری با تاکید بر نواحی روستا، اولین همایش ملی فناوری‌ها و اندیشه‌های نوین جغرافیایی، دانشگاه زنجان.
 15. Assan, J. 2014. Livelihood Diversification and Sustainability of Rural Non-Farm Enterprises in Ghana, *Journal of Management and Sustainability*, 4(4): 1-12.
 16. Carleson, L., 2012. Resilience: theory and application, U.S department energy laboratory managed by Chicago Argonne, LLC.
 17. Carney, Diana. 2012. Approaches to Sustainable Livelihoods for the Rural Poor, Overseas Development Institute.
 18. Daskon, Chandima D. 2010. Gross National Happiness: A New Paradigm? 'Culture': a new attribute to studying rural livelihoods, Department of Geography, University of Otago, New Zealand.
 19. DFID. 2008. Sustainable Livelihoods Guidance Sheets, Numbers 1-8, London: Department for International Development (also available on www.livelihoods.org).
 20. Ellis, Frank and Allison, Edward, 2004. Livelihood diversification and natural resource access, food and agriculture organization of the united nations Livelihood Support Programme (LSP). Overseas Development Group University of East Anglia UK.
 21. Ellis, Frank. 1999. Rural livelihood diversity in developing countries:

- September 11, 2001 Attack on the World Trade Center, Preliminary paper 329. Newark: University of Delaware.
35. Vaitla, B. 2012. Resilience and Livelihoods Change in Tigray, Ethiopia, Feinstein International Center.
36. Van Kien, N. 2012. Social capital, livelihood diversification and household resilience to annual flood events in the vietnamese mekong river delta, economic and environment program for southwest Asia.
37. Walsh, M. 2013. Rights for Resilience: Bringing Power, Rights and Agency into the Resilience Framework, at: [www.atkinson.cornell.edu/Assets/ACS /... /R4R %20 Conceptual %20 Framework.pdf](http://www.atkinson.cornell.edu/Assets/ACS/.../R4R%20Conceptual%20Framework.pdf).
- adaptive governance, ESDN Office at the Research Institute for Managing Sustainability Vienna University of Economics and Business.
33. Sadeka, S. 2013. Livelihood Vulnerability due to Disaster: Strategies for Building Disaster Resilient Livelihood, nd International Conference on Agricultural, Environment and Biological Sciences (ICAEBs'2013) Dec. 17-18, 2013 Pattaya (Thailand), pp 95-101.
34. Tierney, K. 2003. Conceptualizing and Measuring Organizational and Community Resiliencem, Lessons from the Emergency Response Following the

